

Ik wou uw voeten wel soenen

De mooiste liefdesverklaringen van de middeleeuwen tot nu

Samengesteld en ingeleid door

ANNEMIEKE HOUBEN

2016 Thomas Rap

Van minnen te quelene,
Ende dat te helene
Die men mint,
Dats ene pine
Daer alle medesine
Af verblint.

ANONIEM, CA. 1400

(Te vergaan van liefde en dat
te verbergen voor degene die
je liefhebt, is een kwaal waar
geen medicijn tegen helpt)

Inleiding

Het zal een jaar of vijf geleden zijn geweest dat ik op de Amsterdamse koninginnedagmarkt langs een kraam liep waar een heel huishouden leek te worden uitgevent. Meubels, lampen, een telefoon, oude films, textiel, wandversieringen en vele bakken vol paperassen stonden naast elkaar op de stoep. In een doos met filmscripts uit de jaren zeventig vond ik een oud mapje met ongebruikt luchtpostbriefpapier. Tot mijn verrassing trof ik er 's avonds, tijdens het inspecteren van de buit, een verzegelde, geadresseerde en zelfs gefrankeerde enveloppe in aan. Na enig aarzelen scheurde ik hem open en haalde er drie beschreven velle-tjes uit. Een liefdesbrief! Uit 1978! 'Laat zien, laat zien!' riep-en de vrienden die zich om me heen hadden verzameld. Nee. Ik joeg iedereen weg, pakte een biertje en ging er eens goed voor zitten (zie p. 277).

De brief verdween met wat andere aanwinsten in een koffer en ik was het bestaan ervan eigenlijk al vergeten toen ik hem tijdens een opruimsessie weer tegenkwam. De afzender zou wel overleden zijn, maar ik kon toch wel even op internet kijken of ik de aangeschreven vrouw kon vinden? En jawel, na een minuut of tien (ze had haar naam wat veranderd) verscheen haar foto op mijn scherm en had ik haar contactgegevens te pakken. Zo kon ik de brief 35 jaar na dato toch nog bezorgen. Haar verbaasde reactie: 'Onge-

looflijk... ik wist niet dat hij toen nog zulke sterke gevoelens voor me had!' Zouden hun levens een andere wending hebben genomen als de brief destijds wel verstuurd was? Kan een liefdesverklaring je leven veranderen?

12

'Nnifgraeerndlainerfironajunguarriajak!' De schrijver van een artikeltje in het *Rotterdamsch Nieuwsblad* van 16 augustus 1910 heeft medelijden met de Groenlandse mannen die hun liefde door middel van deze tongbreker kenbaar moeten maken. 'Alsof er niet een taal der oogen ware, die sneller verstaan wordt dan het gesproken woord!' En zo is het natuurlijk maar net. Het gros van alle uitgesproken of geschreven liefdesverklaringen komt ná de eigenlijke eerste liefdesverklaring met de ogen. Een 'ik hou van jou' komt zelden onverwacht. Waar de liefde eerst nog veilig ontastbaar in de lucht hing, is er na de concretisering in woorden geen weg terug. Het is zo, het bestaat onomstotelijk, en alles wat de tegenpartij vanaf dat moment doet of laat zal geïnterpreteerd worden als een reactie hierop. Een liefdesverklaring is daarom ook een vraag ('hou jij ook van mij?') De aangesprokene die het gevoel niet beantwoorden kan, wordt in een lastige positie gebracht.

Iemand de liefde verklaren is een riskante en complexe bezigheid. Het is een aanval en een overgave ineen. Zou het veiliger zijn om de boodschap mondeling of juist schriftelijk over te brengen? Als je beminde tegenover je zit, heb je direct een antwoord en kun je de woorden nog inslikken als het mis dreigt te gaan. Aan de andere kant: een brief bloost

niet. In deze bloemlezing staan bijna louter schriftelijke liefdesverklaringen, of verhalende teksten waarin de liefde aan iemand verklaard wordt. Een groot deel van de teksten is literair van aard, en is niet per se geschreven als echte liefdesbetuiging, maar waarschijnlijk heeft in veel gevallen wel een échte verliefdheid tot inspiratie gediend.

Rhijnvis Feith vroeg zich eind achttiende eeuw af wat een liefdesgedicht is en kwam uit bij de definitie van Johann Gottfried Herder, namelijk ‘Een zucht’: ‘Een hart, zoodanig van de liefde doordrongen, dat het geperst wordt zich te ontlasten, brengt het minnedicht voort.’¹ Tegenwoordig wordt vaak gedaan alsof verliefdheid het mooiste is wat je kan overkomen, maar vroeger had men meer oog voor de duistere kanten ervan. De lijdensweg die de verliefde gedomd is te bewandelen werd breed uitgemeten in allerhande klaagzangen. Onzekerheid, angst voor afwijzing, onbevredigde verlangens, jaloezie; de verliefde bleef niets bespaard en dat mocht iedereen weten, de teerbemide in het bijzonder. Van deze lijdenscultus zijn in dit boek veel sporen te vinden, met als hoogtepunt een dramatische afscheidsbrief van een man die uit het leven dreigt te stappen (zie p. 143).

De taal der liefde

Als verliefdheid toeslaat (volgens de oude dichters dringt verliefdheid het lichaam binnen via de ogen), raken het

¹ Rhijnvis Feith, *Brieven over verscheiden onderwerpen*. Deel 5, Johannes Allart, Amsterdam 1790.

brein en het lichaam van slag. Ideale omstandigheden voor de taal om zich eens flink te manifesteren, zou je denken. En dat gebeurt ook. De taal gaat op haar tenen staan, pakt er de grofste verfroller bij en smijt met woorden als ‘liefde’, ‘dood’, en ‘voor altijd’, of neemt het fijnste potloodje ter hand om ’s liefstes oorleletje of duimnagel uit te tekenen.

Vaak ook reikt de taal, maar faalt. De zo hevig gevoelde liefde is niet in woorden te vangen, maar moet toch omschreven worden. De schrijver probeert het, maar het wil maar niet lukken. Hij wijst op een grote stapel verfrommeld papier en zucht er wat bij. Het ‘het niet kunnen zeggen’ is een romantisch cliché geworden dat wel heel goed verwoord moet worden om nog te kunnen overtuigen. Dikwijls bieden liefdesbrieven ons ook een blik op de geleverde strijd tussen taal en gevoelens (zie bijv. p. 141). Een brief bloost dan misschien niet, maar er moet wel wat ongemakkelijkheid in te voelen zijn. Een goede liefdesverklaring kost wat, niet voor niets werden ze in het verleden wel met bloed ondertekend.

Als we nu oude teksten over de liefde lezen, valt vooral het wat gezwollen idioom op. Vogels zingen niet maar ‘kwinkeleren’, een meisje wordt aangesproken met ‘prinses’, ‘veldgodin’ of ‘zielsvoogdes’, bosjes zijn ‘rozen’ en tanden ‘pareltjes’. De overgrote meerderheid van die teksten (liedjes, gedichten, toneelstukken, et cetera) was op rijm gesteld, wat bij minder begaafde dichters vaak leidde tot clichérijmparen zoals ‘hart – smart’ en ‘herderin – bemin’. Het amoureuze jargon werkte de niet-verliefde medemens

ook eeuwen geleden al op de zenuwen, getuige vele spotterijen. In Gerbrand Bredero's toneelstuk *Stommen Ridder*, voor het eerst gepubliceerd in 1619, hebben de volkseknecht Amoureuseje en zijn kameraad Moersgoelick een lolletje. Amoureuseje heeft schoon genoeg van al het verliefde gewauwel om hem heen en wendt gekscherend voor zelf verliefd te zijn, en wel op het (niet aanwezige) meisje Jaapickje. Sinds hij verliefd is, doet hij plotseling alles op rijm:

Och mijn Jaapickje! gaat van mijn hartjen of ick swijm.*

Nou ick verlief bin, Moersgoelick, nou doe ick alle
ding op rijm:

Ic eet op rijm, ic drinck op rijm, ick slaap op rijm, ick
droom op rijm, zeper buysje,*

Ick pis op rijm, ick kack op rijm, drie dreuteltjes* netjes
in een peperhuysje.*

Ick snuyt op rijm, ick vijst* op rijm, perfeckjes met een
snaars,*

Sonnetjes, trompetjes en klinckertjens*, en
stinckertjens* met mijn naars,*

De luy verwongd'ren heur dat ick zoo op rijm snacken*
kan.²

De culturele wind in Nederland waaide eeuwenlang vooral uit Frankrijk. Veel oude Nederlandse teksten over de liefde zijn dan ook doorspekt met 'chique' Franse leenwoorden, en liefdesbrieven werden door de elite vaak in het Frans ge-

² G.A. Bredero, *Stommen ridder* (ed. C. Kruyskamp). Tjeenk Willink-Noorduijn, Culemborg 1973.
swijm: val flauw | zeper buysje: 'nou en of, maat' | dreuteltjes: keuteltjes | peperhuysje:
papieren puntzakje | vijst: laat scheten | met een snaars: in een handomdraai | klinckertjens:
Nederlandse benaming voor sonnetten (klinkdichten), kan ook 'scheten' betekenen | naars:
aars | op [...] snacken: naar (...) snakken

schreven. De verliefde geest zou in de Franse taal over een beter instrumentarium beschikken. Zo dacht de redactie van het tijdschrift *De Onderzoeker* er in 1771 over:

16

Zeker is daar nauwlyks iets styvers en belacchelykers uit te denken dan een minnebrief in 't Nederduitsch* geschreeven, de welcke niet wel missen kan, of moet belacchelyk hoogdraavend of veragtelyk laag en laf weezen. *Beminnelyke schoonheid! Het vuur der aller felste drift blaakt myne ziel dag en nagt. Myn hart wordt onophoudelyk gejaagd naar het aanbiddelyke voorwerp, waarvoor het alleen wil leeven. Zonder U is het bestaan my gantsch onverschillig; zonder U houd ik byna op van te zyn, ten minsten van te leeven; maar een enkelde wenk van uwe alvermoogende oogen wekt het leeven wederom op in mynen boezem.* Zie daar een staaltje van een hoogdraavende minnebrief, die een minnaar zo lang hy wil kan uitbreiden. [...] Maar zet men den eersten brief in 't Fransch over, men zal hem bevinden kragtige en gepaste uitdrukkingen te bevatten. Geen wonder dan dat men de Fransche taal kiest om 'er in te vryen, of ten minsten *douceurs* te vertellen. Dit woord *douceurs*, dat my daar juist in de gedagten valt, is een van die welken men in 't Nederduitsch niet wel kan overzetten. *Eene Juffrouw wat zoetigheden te vertellen* is eene uitdrukking die niet aangaat. Zo zou het ook weezen wanneer men in

zuiver Nederduitsch eene Vrouw op eene hoffelyke en galante wys wilde onderhouden. *Wat zyt gy beminnelyk! Hoe aanbiddelyk schoon! Wat een schat van onweerstaanbaare bekoorlykheden!* Zouden deeze pragtige uitdrukkingen niet een algemeen geschater verwekken, daar* zy in 't Fransch niets ongewoons, niets gezogts bevatten?³

17

Toch werden Nederlandse lezers met enige regelmaat blootgesteld aan dergelijke galanterieën, zij het vooral in vertaalde romans en toneelstukken.

Hoewel het hoofd van een verliefde vroeger, net als nu, vol moet hebben gezeten met heel specifieke en persoonlijke informatie over de aanbedene, werd een liefdesbetuiging tot in de negentiende eeuw vaak in redelijk algemene termen verwoord. Ook gedichten waren vaak een stuk minder 'persoonlijk' dan ze nu zijn. Dit was niet omdat mensen vroeger minder oog voor het persoonlijke detail hadden, of daar minder waarde aan hechtten. Emoties werden nu eenmaal verwoord volgens de regelen der kunst, en die schreven voor dat er een zekere afstand in acht moest worden genomen en dat het volgen van de conventies lovenswaardiger was dan zelf iets bedenken. Zo zie je dat de vrouwen die in het begin van dit boek worden opgevoerd allemaal erg op elkaar lijken. Ze hebben een lelieblanke huid, blonde haren, kersenrode lippen en donkere wenkbrauwen. Natuurlijk leken vrouwen toen niet echt op elkaar, maar

³ De Onderzoeker, no. 135, 27 mei 1771.
Nederduitsch: Nederlands | daar: waar

de schrijvers volgden nu eenmaal het gangbare literaire schoonheidsmodel.

De liefdesbrief

Het hart alleen moet de Minnebrieven opgeeven,* en derhalven kan men' er geene regels van voorschryven. Dit is ook niet nodig; de Liefde is een groot meester, die eenen Minnaar alle nodige bequaamheit kan geeven om zyne drift op het krachtigst uit te drukken; en daar is niets dat de Minnebrieven meer bederft dan dat men 'er lang op studeere, en veel in redeneere. Die recht* verlief is, laat zich door de gevoelens van zyn hart voortslepen, en geeft zich den tydt niet om zyne uitdrukkingen in haar natuurlyk verbandt, en zyne gedachten in een nette orde te schikken. Zoo dat men een Minnaar niet kan zeggen wat hy schryven moet; maar men kan hem wel zeggen wat hy niet moet schryven.

Aldus een brievenboek uit 1732.⁴ Misschien hadden Nederlanders wel degelijk baat gehad bij een brievenboek dat ze aanmoedigde om zich eens door hun hart te laten meeslepen. Onze niet zo beste reputatie als het op romantiek aankomt werd weer eens bevestigd tijdens mijn zoektocht naar negentiende- en twintigste-eeuwse liefdesverklaringen. Het

⁴ *De nieuwe volmaakte Hollandsche en Fransche secretaris*. Erven J. Ratelband en Hermanus Uytwerf, Amsterdam 1732.
opgeeven: dicteren | *recht*: echt

was geen prijschiëten. Ik stuitte in archieven op grote hoeveelheden epistels die weliswaar geschreven zijn door verloofden of echtgenoten, maar waarin de hartstocht ver te zoeken is. Na nieuwtjes over de moestuin, klachten over het ellendige weer en roddels over tante Greet is het vaak alleen een semigepassioneerde afscheidsgroet ('Veel kusjes en de groeten aan je moeder!') die blijk geeft van de innige band tussen de correspondenten. Ook bekende literatoren ontkomen niet altijd aan de gekmakende Hollandse nuchtheid. Menno ter Braak sluit in 1929 bijvoorbeeld een lange, wat stijve liefdesverklaring aan zijn achttienjarige vriendin af met 'Vergeet nu niet, deze brief te vergeten, zolang je aan dat eindexamen werkt! Denk je eraan?'

Oude liefdesbrieven die via archieven overgeleverd zijn, zijn bijna altijd afkomstig van scribenten uit welgestelde families. Onwelvoeglijke of al te persoonlijke brieven zullen vaak vernietigd zijn. Gelukkig zijn er in bijvoorbeeld rechtbankarchieven ook brieven uit andere sociale lagen bewaard gebleven. Zo weten we bijvoorbeeld dat de klerk Isaac zijn vriendin op een avond in 1791 op haar borstjes en billetjes wenste te zoenen (p. 146). Door de eeuwen heen verschijnen er trouwens steeds meer lichamelijke details in teksten over liefde, in dit boek zelfs culminerend in een afsluitend scheetje.

De brief als object

20

Het materiële object dat een liefdesboodschap overbrengt, lijkt voor verliefden een haast magische waarde te bezitten. Tot op zekere hoogte neemt het zelfs de plaats in van het lichaam van de afwezige geliefde. In het papieren tijdperk werden brieven gestreeld, besnuffeld, gezoend en op het hart gedragen. Nu zie ik vriendinnen hun mobiele telefoon liefdevol strelen na het ontvangen van een romantisch berichtje.⁵

Een brief is wel eens omschreven als een tijdelijke stolling van de gesproken taal, die weer tot leven gewekt kan worden door ernaar te ‘luistren in het oog’ (P.C. Hoofst). Het was dus belangrijk om de brief een aantrekkelijk uiterlijk te geven. Nu proberen we hagelwitte A4’tjes te upgraden tot ‘perkament’ door ze te bewerken met aanstekers, koffiedrab en natte theezakjes, maar vroeger werd er juist veel tijd en aandacht besteed aan het ordentelijk houden van het materiaal. Mooi papier en goede inkt waren eerste vereisten. Liefdesbrieven werden vaak eerst in een kladversie geschreven en daarna met zorg in het net gekopieerd. Idealiter zaten er geen verschrijvingen in de uiteindelijke versie, en typex bestond nog niet, dus menig brief zal pas na enkele pogingen goed op papier zijn gekomen. Het gebeurde geregeld dat een liefdesverklaring of huwelijksaanzoek werd ondertekend met eigen bloed, voor een extra effect konden er ook nog wat tranen over gespenkeld worden. Dan moest er nog een keuze gemaakt worden

⁵ Papier krijgt trouwens al een symbolische waarde zodra de naam van de geliefde erop staat: vraag maar eens aan een verliefde om de naam van zijn of haar vriend(in) op een papiertje te schrijven en dat dan te verscheuren.

tussen de vele manieren om de brief op te vouwen. Het gebruik van een persoonlijke lakzegel garandeerde discrete informatieoverdracht tussen zender en ontvanger. Al met al een behoorlijk bewerkelijk proces.

Er waren nog veel meer manieren om aan je brief een speciaal karakter te geven, al waren de ingrediënten daarvoor misschien niet altijd voorhanden. Een boek uit 1656 geeft dit recept voor een glow-in-the-darkbrief die alleen in het donker leesbaar is:

21

Om te schrijven Letteren* die men niet sien mach,*
dan by nacht oft by dage, maer in een doncker
plaetse. Neemt Pulver van Kristal, de buycken van
de Vliegen en de Wormen die by nachte schijnen,*
menght dit al met Wit van Eyeren, schrijft hier
mede, ende laet het drooghen. Ghy sult de letteren
by nacht sien schijnen so dat men se in 't doncker sal
moghen* lesen.⁶

In de middeleeuwen kenden ze al verschillende manieren waarop je geheime boodschappen kon overbrengen in onzichtbare inkt. Deze citroensaptruc, opgetekend in 1525, wordt nog steeds gebruikt door kinderen:

Neemt sap van limoenen oft ayuyn,* ende scrijft opt
papier oft lywaet,* ende als ghi lesen wilt het gene
dat ghescreven is, laet dat papier oft lywaet wel
heet voor dat vier* maken, ende die letter sal swart

⁶ *Secreet-Boeck Van veele diversche en Heerlijcke Konsten in veelderleye Materien*. Jan Wilting, Amsterdam 1656.
Letteren: brieven | *mach*: kan | *Vliegen* [...] *schijnen*: vuurvliegjes en gloeiwormen | *moghen*: kunnen

worden. Nota: ghi moet dat papier seer heet maken
want om een weynich en soudse niet swart worden.⁷

22

Af en toe werden de omslagen van liefdesbrieven gepersonaliseerd met een opschrift. Deze opschriften, meestal spreuken of korte versjes, hadden ook een praktisch nut. Brieven werden over het algemeen ongefrankeerd verstuurd: de ontvanger moest dus voor de brief betalen. Door al aan de buitenkant te verraden dat het ging om een liefdesbrief, werd de kans dat de geadresseerde deze weigerde iets kleiner. Soms is de boodschap vrij simpel:

Cornelia, myn Lief,
Ontfangt dees Minne-Brief.⁸

Jan Ysma (zie p. 124) waagde er in 1674 iets meer inkt aan:

Ick wensch u lief,
mijns harten gerief,
veele voorspoedt.
Sijt van u lief
door desen brief
uijt liefden gegroedt.⁹

Maar het kon gracieuzer: op 19 augustus 1670 richtte de Amsterdammer Mathias Trip het opschrift tot de brief zelf:

⁷ *Dat batement van recepten. Een secreetboek uit de zestiende eeuw* (ed. Willy L. Braekman). Omirel UFSAL, Brussel 1990.

Limoenen oft ayuyn: citroenen of knoflook | Iywaet: linnen | vier: vuur

⁸ *Het nieuwe vermaakelyke vryery boekje*. Barent Koene, Amsterdam 1777.

⁹ SA: Archief van de familie De Clercq en aanverwante families (255), 1050.

Gaet geluckiger als ick, mijn schone Juffrouw groeten,
Buygh u ootmoedigh neer, voor hare waerde voeten
En toont haer van mijn smert doch eenigh seker teken;
Waer dat de tael* ontbreeckt, kan het geschrift noch
spreken.¹⁰

23

Helpende hand

De eerste écht verstuurde liefdesbrieven die we nu nog in hun originele materiële vorm kennen, dateren van rond 1500. Nederlandstalige liefdesbrieven duiken echter al op in dertiende-eeuwse ridderromans en in middeleeuwse handschriftverzamelingen. Liefdesbrieven waren vroeger lang niet zo'n privé-aangelegenheid als tegenwoordig. Mensen die analfabeet waren, moeite hadden met lezen en schrijven, of die niet goed wisten hoe zo'n brief aan te pakken, konden er een bestellen bij een professionele schrijver. Die had vaak een verzameling met voorbeeldteksten aangelegd waaruit de klant kon kiezen (zie p. 124). Klerken, schoolmeesters en andere lieden die zich professioneel met geschreven taal bezighielden, vervulden in minder geletterde gemeenschappen vaak een belangrijke rol. Zo had de analfabete roverhoofdman Jan Bosbeek (p. 166) zijn eigen 'secretaris'; een hulp uit zijn bende die brieven voor hem schreef en teksten aan hem voorlas.

Soms geven egodocumenten zoals brieven en dagboeken een kijkje in de keuken van een briefschrijver. School-

¹⁰ su: Huis Amerongen (1001), 5312
tael: de gesproken taal

meester David Beck schreef niet alleen brieven aan zijn eigen geliefde, maar deed ook zijn best voor anderen. Op 23 maart 1627 noteerde hij in zijn dagboek: ‘Dichte an den avont een minnebrief voor n[eef] Jan Mannis an A. Schaep, weduwe t’Herderwijck inde Gouden leeuw, lasse (in zijn bijwesen) nicht Jenneken ende Ommeren ten 9 uijren t’hunnent eens voor en lasse neef Jan daernaer tot zijnent van woort tot woort, alsoo hij se selve most in’t reijn schrijven.’¹¹ Hij schreef dus een liefdesbrief voor zijn neef Jan, las deze in het gezelschap van twee anderen voor en gaf Jan vervolgens de gelegenheid om de brief in diens eigen handschrift op papier te zetten.

Wie lezen kon en wat inspiratie wilde opdoen, kon een brievenboek ter hand nemen. In de zestiende eeuw verschenen de eerste gedrukte boekjes met Nederlandstalige voorbeeldbrieven. Met het toenemen van de geletterdheid, ontstond er meer vraag naar handboeken. In deze bundel is een handvol brieven opgenomen uit twee vaak herdrukte brievenboeken uit de zeventiende en achttiende eeuw (p. 116 en p. 140). Dit soort boeken had trouwens niet alleen een voorbeeld- maar ook een vermaaksfunctie. In het *Post-comptoir van Cupido en Mercurius* zijn er naast serieuze brieven ook schertsbrieven opgenomen waarin veel scabreuze grappen staan.

¹¹ David Beck, *Mijn voornaamste daden en ontmoetingen, Dagboek van David Beck, 1627* (ed. Jeroen Blaak). Verloren, Hilversum 2014